«ԹԱՐԻԽԻ ՍԵԼԱՆԻԿԻ»

975 (1567—1568) թվականի դեպքերից

ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ԵՐԿՐԻ ԳԵՐԻՇԽՈՂ ՇԱՀ ԹԱՀՄԱՍԲԻ ԴԵՍՊԱՆԻ ԺԱՄԱՆՈՒՄԸ

Այս հատվածում պատմագիր Սելանիկին խոսում է այն մասին, որ սուլթան Սելիմ II-ը ձմեռելու համար՝ իր արքունիքով, վեզիրներով ու բարձրաստիճան պաշտոնյաներով, փոխադրվում է Լայսրության երկրորդ մայրաքաղաքը՝ Էդիրնե։

Այդ ժամանակ լուր է ստացվում, որ գալիս է Շահ Թահմասբի դեսպանը՝ Նախիջևանի և Երևանի իշխող Շահ Կուլի խանը, որն իր հետ բերում է շահի մեծաքանակ և թանկարժեք նվերները։ Դեսպանին պատվով, հանդիսավորությամբ դիմավորելու և ընդունելու համար տրվում են անհրաժեշտ հրամաններ։

Իրանի դեսպանը, թուրք պատմագիրների ասելով, գալիս է մոտ հազար հոգուց բաղկացած շքախմբով։

Այդ դարաշրջանի արևելյան պետությունների արտակարգ շքեղության և փարթամության մասին գաղափար է տալիս Իրանի դեսպան Շահ Կուլի խանի շքախմբի նկարագրությունը։ Հիշյալ շքախմբում եղել են ալմասների մեջ փայլող 120 բեյեր, ոսկեթել հագուստներով 120 թուրքմեն հեծյալներ, Իրանի 400 հարուստ վաճառականներ, բազմապիսի նվերներով բեռնված 1700 կենդանիներ, որոնցից միայն սուլթան Սելիմին հատկացված է եղել 44 ուղտի բեռ։

Սուլթանին ուղարկված նվերներից հիշատակության արժանի են ոսկեթել գեղանկարներով երկու մետաքսյա վրանը, ոսկեզարդ և փառակազմ «Շահնամեն», փոքր տանձի մեծությամբ մի բետեհշանի հակինթը, 40 դիհրեմ ծանրությամբ երկու մարգարիտը, Իրանի և Խորասանի ընտիր գորգերը, թանկարժեք կերպասները և այլն։ Հատուկ նվերներ են հատկացվել նաև սադրազամի ու վեզիրների համար։

Պատմագրի ասելով, Շահ Թահմասբի կողմից այսպիսի մեծարժեք նվերներով ու շքեղությամբ դեսպանություն ուղարկելու նպատակը եղել է, սուլթան Սելիմի գահակալությունը շնորհավորելուց բացի, Թուրքիայի և Իրանի միջև մոտ կես դար տևող թշնամության վերացումը և 962 (1555) թվականին կնքված Ամասիայի հաշտության պայմանագրի[1] վերահաստատումը։

Իրանի դեսպանը մեծ շքեղությամբ և պատվով ընդունվում է նախ՝ Ստամբուլում և ապա Էդիրնեյում։

Պատմագիր Սելանիկին մանրամասն նկարագրում է Իրանի դեսպան Շահ Կուլի խանի ընդունելությունը սուլթանի, սադրազամի և վեզիրների կողմից։

(էջ 78—95)

982 (1574) թվականի դեպքերից

ԱՐՔՈՒՆԻ ՀՐՈՎԱՐՏԱԿՆԵՐԻ ԿՆՔԻՉ ՖԵՐԻԴՈՒՆ ԲԵՅԸ «ՄՅՈՒՆՇԵԱԹ-ՈՒՍ-ՍԱԼԱԹԻՆ»[2] ԱՆՈՒՆՈՎ ԵՐԿԸ ՆԵՐԿԱՅԱՑՆՈՒՄ Է ՆՈՐԻՆ ՎԱՍԵՄՈՒԹՅՈՒՆ ՓԱԴԻՇԱՀԻՆ

Ալ-Օսմանի վեհափառների (Աստված ողորմի նրանց հոգիներին) ժամանակ տեղի ունեցած պատերազմներում և կռիվներում

ձեռք առնված միջոցները, կրոնի թշնամիներին ուղարկված կայսերական նամակները, կրոնի և պետության թշնամիներից ստացված նամակները, որոնք վերաբերում են Օսման խան Ղազիի սուլթանությունից սկսած մինչև այժմ, այսինքն՝ երեք հարյուր տարում տեղի ունեցած դեպքերին, և որոնք բոլորովին մոռացված են ու ցրված, նիշանջի[3] Ֆերիդուն բեյը, տարիներ շարունակ մեծ ջանասիրությամբ հավաքելով դասավորել էր և այդպիսով 1880 նամակ ու կոնաքի դաֆթար ձեռք բերելով մաքուր գրի էր առել քյաֆիր [անհավատ] մելիքներին, կըզըլբաշ շահերին, Արևելքի և Արաբական երկրների իշխողներին օսմանյան սուլթանների տված փադիշահական պայմանագրերը, երկրի դրության վերաբերյալ յուրաքանչյուր փադիշահի սուլթանության շրջանի գործերը։ Բացառիկ կարևորություն ունեցող այս հոյակապ աշխատությունը Ֆերիդուն բեյը կազմել էր 11 հատորով, այսինքն՝ յուրաքանչյուր սուլթանի ժամանակաշրջանի համար մեկ հատոր՝ մինչև սուլթան Մուրադ խանի սուլթանությունն ու խալիֆայությունը։ Այդ բոլորը՝ ավելի քան 250 մասից բաղկացած, մեկ հատորի մեջ ամփոփելուց հետո ստացվեց գեղագրված, մեծածավալ և փառակազմ մի գիրք։ Այդ գիրքը սադրազամ Մուհամմեդ փաշայի ձեռքով Նորին վսեմություն փադիշահին հանձնվեց 982 (1574) թվականի շեվվալ ամսի 9-ին։ Այս գիրքը կոչվեց «Մյունշեաթ-ուս-Սալաթին»։ Այս աշխատության անզուգական լինելու մասին բոլորովին տարակույս չկար, ուստի բոլորի կողմից հավանությամբ ընդունվեց։ Սակայն արքունիքի կողմից այնքան էլ ընդունելություն չգտավ և վարձատրության չարժանանալու համար առաջացրեց ժամանակի խելամիտների զարմանքը։

(էջ 137)

984 (1576—1577) թվականի դեպքերից

ԱՋԵՄԻ ՇԱՀ ԹԱՀՄԱՍԻԲ ԽԱՆԻ ԴԵՍՊԱՆ՝ ԵՐԵՎԱՆԻ ԵՎ ՆԱԽԻՋԵՎԱՆԻ ԽԱՆ ԹՈՔՄԱՔ ԽԱՆԻ ԺԱՄԱՆՈՒՄԸ

Այս հատվածում Սելանիկին նորից անդրադառնում է Շահի դեսպան, Երևանի և Նախիջևանի խան՝ Թոքմաք խանի ժամանմանը և նրա հանդիսավոր ընդունելությանը։

Թոքմաք խանը 975 թվականին սուլթան Սելիմ II-ի գահակալությունը շնորհավորելու համար եկած Շահ Կուլի խանի որդին էր։ Նա եկավ մեծ շքախմբով, իր հետ բերելով 500 ուղտի բեռ նվերներ։ Նոր դեսպանը այս անգամ եկել էր շնորհավորելու և միաժամանակ նորոգելու Թուրքիայի և Իրանի միջև եղած հաշտությունը։ Սա նույնպես մեծ պատիվներով է ընդունվում Սուլթանի կողմից։

Դեսպանը Ստամբուլում մնում է միայն 16 օր. Շահ Թահմասբի մահվան

լուրն առնելով, նա ստիպված է լինում վերադառնալ։ Շահ Թահմասբը իշխել էր 52 տարի։ Ըստ ավանդության, նա թունավորվել է իր գահաժառանգների միջև տեղի ունեցած պայքարի հետևանքով։ Շահ Թահմասբի մահից հետո շարունակվում են գահի շուրջը տեղի ունեցող խարդավանքներն ու կռիվները։

Ստամբուլի կառավարական շրջանները մեծ աչալրջությամբ հետևում են Իրանի ներքին անցուդարձին և հատուկ հրահանգներ են տալիս օսմանյան պետության արևելյան սահմանի[4] բեյլերբեյիներին, որպեսզի նրանք առանց ժամանակ կորցնելու տեղեկություններ հաղորդեն Ասիթանեի կառավարությանը՝ «կրոնի և պետության թշնամուց» [Իրանից] անհրաժեշտ զգուշավորություն պահպանելու համար։ (էջ 140—145)

986 (1578—1579) թվականի դեպքերից

ԷՐԶՐՈՒՄԻ ԱՎԱԳԱՆԻՆ ԷՐԶՐՈՒՄԻ ԲԵՐԴԻՑ ԴՈՒՐՍ ԳՏՆՎՈՂ ՏՆԵՐԻ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԵՆՑ ՄԻՋՈՑՆԵՐՈՎ ԲԵՐԴ ԿԱՌՈՒՑԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ԱՐՏՈՆՈՒԹՅՈՒՆ Է ԽՆԴՐՈՒՄ

Էրզրումի վիլայեթի ավագանիից (այան)[5] և ռայաներից 5—10 մարդ գալով, հայտնում են. «Մենք աստվածային շնորհով մեծ հարստության ենք արժանացել, ոչնչի կարիք չունենք և խնայասեր ժողովուրդ ենք։ Սակայն խանգարվեց խաղաղությունը անիծյալ կրզբլբաշների հետ և մենք գիտենք, որ շահի գահին տիրացած զզվելի բռնակալը անգութ է։ Մենք գտնում ենք, որ Էրզրումի բերդից դուրս կառուցված մեր տները չպետք է պարսպից դուրս մնան։ Դրանց և բերդի միջև եղած աշտարակների ու պարիսպների վրա պետք է թնդանոթներ դնենք և խրամներ փորենք»։ Վիլայեթի բոլոր ռայաները միացան և միաբերան ասացին. «Խոստանում ենք բոլոր ծախսերը և կարիքները մեզ վրա վերցնել և ապահովել մեր ընտանիքներին ու երեխաներին։ Մեր մթերքներն ու գույքը պահպանելու համար հոգով ու մարմնով կաշխատենք կառուցել մի ամբողջական և ամրակուռ պարիսպ։ Աշխարհի ապավեն փադիշահի գանձարանից մի ակչեի և մի հատիկի ծախս անգամ չենք ուզում։ Մենք մեր դրամով, մեր բանվորներով (ըրգաթ) և ռանջբարներով կաշխատենք ու կվերջացնենք պարսպի կառուցումը։ Մենք մեր այս վիճակը հայտնում ենք պետության կենտրոնին»։ Նրանք այսպիսի բովանդակությամբ մի դիմում էլ ներկայացրին Նորին վսեմություն փադիշահին։ Արտոնություն շնորհվելուց հետո, նրանք ձեռնամուխ եղան 10 հազար արշին երկարությամբ պարիսպ կառուցելու համար անհրաժեշտ քար և կիր պատրաստելու գործին։ Պարսպի աշտարակների կառուցման աշխատանքները սկսվեցին 986 թվականի մուհարրեմ ամսի սկզբին։

(էջ 145—146)

ՁԸԼԴԸՐԻ ԴԱՇՏՈՒՄ ՕՍՄԱՆՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱՅԻՆ ԲԱՆԱԿԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ԿԸԶԸԼԲԱՇՆԵՐԻ ԴԵՄ ԵՎ ԱՅԴ ԱՆԻԾՅԱԼՆԵՐԻ ՊԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հիշյալ տարվա նվիրական շարան ամսին, երբ մեծ սերդարը Լալա Մուստաֆա փաշան՝ իր տրամադրության տակ եղած զինվորներով, Գյուրջիստանի երկրի Ձըլդըրի[6] դաշտի բերդերից մեկի պաշարման համար՝ Ռումելիի էմիրներից մեկ-երկու սանջակի բեյերի և զազիների հետ, թնդանոթներով պատերազմելու պատրաստությամբ էր զբաղված, վատաբարո կըզըլբաշները դալիս են վրացիներին օգնելու։ Երևանի և Նախիջևանի խան Իմամ Կուլի խանը և կըզըլբաշների շրջանում իր քաջությամբ հայտնի Կարս խանը ու այլ ռաֆըզիներ՝, իսլամական զինվորներից վրեժ լուծելու համար, միահամուռ ու միաբերան, նպատակ են դնում՝ առանց հրացան և թնդանոթ կրակելու, միայն սրերի հարվածներով ցույց տալ իրենց ուժը։ Նրանք դալիս են դեպի հիշյալ Ձըլդըրի դաշտը... Էրզրումի, Դիարբեքիրի, Մարաշի բեյլերբեյիները և իր հերոսությամբ պատերազմներում հռչակված Յոզդեմիր-օղլու Հասան փաշայի ղեկավարությամբ, այդ անիծյալները [կըզըլբաշները] իսլամական սրի հարվածների տակ պարտություն են կրում. այդ պատերազմում 15 հազարից ավելի մարդ սրախողխող են լինում։ Սրից ճողոպրած հազարավոր անիծյալներ էլ դերի են ընկնում։ Նրանց ունեցվածքը, վրանները, նվագները և դրոշակները անարգվում են և գրավվում։ Հաջորդ օրը, կողոպուտից և թալանից ճողոպրածներն, իսլամական զինվորների միջոցով, բերվում են բարձր դիվանի առաջ սերդար Մուստաֆա փաշայի օթաղում։ Կարը-օղլի անունով հայտնի Մինուչեհրը և Գյուրջիստանի վիլայեթի անվանի կտրիճ ու երիտասարդ ազնավուրները տեսնելով, որ հաղթության քամին իսլամական թուղի[8] վրա է փչում, իրենց բոլոր ենթականերով եկան և իրենց վիլայեթների բերդերի բանալիները հանձնեցին Նորին վսեմություն սերդարին ու իսլամի փառքին արժանանալու ցանկություն հայտնեցին։ Երբ այդ մասին հաղորդվեց երջանիկ գահակալին (սուլթանին), նա ֆերման տվեց, որ դրանց Ասիթանե ուղարկեն։ Երբ մեծ սերդարն իր օթաղն եկավ, հրամայեց կտրել երկու հազարից ավելի շղթայակապ կըզըլբաշների գլուխը, իսկ վրացի զինված ջերելու[9] ազնավուրներին՝ անտառից փայտ կտրել տալով, իրենց ձեռքով պատրաստված խարույկի վրա նրանց այրել տվեց։

Այս դեպքը թշնամուն մեծ ահ ու սարսափ պատճառեց... Այդտեղից դուրս գալով գնացին դեպի Վրաստանի մայրաքաղաքը՝ նշանավոր և նախանձ գրգռող Թիֆլիսի բերդը։ Այդտեղի իշխող

Դավիթ խանը բերդը անտեր թողնելով, փախել էր։ Թիֆլիսը գրավվեց իր բոլոր նահիյեների հետ միասին։ Երբ հաղթական բանակը ապահով կերպով դուրս եկավ Թիֆլիսի բերդից, Վրաստանի երկրի հարուստ և անվանի ազնվականները հպատակություն ցույց տվեցին։ Ալեքսանդրե Լեվենդ անունով խանը՝[10] իր բոլոր ենթականերով, համբուրում է բարձր սերդարի ոտքի տակի հողը և արժանանում նրա բարձր շնորհին։ Նա իսլամական զինվորներին սննդամթերք է հասցնում և այլ ծառայություններ մատուցում։

Թիֆլիսից հոսող Կուր մեծ գետը, որ որոշ վայրերում հայտնի է Կրնրք գետ[11] անունով, այդ ժամանակ չափազանց վարարել էր և ոչ մի կերպ չէր կարելի այն անցնել։

Երբ իսլամական զինվորները շվարած, սպասողական դրության մեջ էին, բարձր սիփահսալարին[12] Կոյուն Գեչիդի կոչված վայրում, հաջողվեց գետից անցնել մյուս կողմը։ Իսլամական զինվորները հետևեցին նրան և շտապեցին գետն անցնել։ Սակայն ունեցվածքը, հագուստներն ու կենդանիները ջուրը քշեց տարավ։ Միայն մեծ կորուստներով նրանք կարողացան անցնել գետը։

Հաջորդ օրը գումարվեց բարձր Դիվան։ Վատաբարո կրզըլբաշների մասին տեղեկություններ ստանալու նպատակով, բերեցին բռնված գերիներին և խոսեցրին։ Պարզվեց, որ Թավրիզի էմիր խանը իր տրամադրության տակ եղած թուրքմեն օյմաղներից մի շարք անվանի սուլթաններ մեծ խմբերով հանդես են գալիս հաղթական զինվորների դեմ...

Այդ կատաղի կռվում, թշնամին մեծ կորուստներ տալով, փախուստի է դիմում... Շիրվանի հնագույն երկրում ապրող և սյունի դավանանքին պատկանող հազարավոր մուսուլմաններ, որոնք կրզըլբաշներին սյուննիական հարկ[13] անունը կրող միանվագ հարկ էին վճարում, այս հաղթությունը իսլամական բանակի մեծ բախտավորություն համարելով, կանոնավոր զինված խմբերով եկան իսլամական բանակին դիմավորեցին և մեծ նվերներ բերեցին բարձր սերդարին մատուցելու համար։ Նրանք անսահման շնորհակալությամբ աղոթեցին Նորին վսեմություն փադիշահի համար և գնացին Շիրվանի երկրի մայրաքաղաք Շամախի, որտեղ անիծյալներից ոչ մի մարդ կենդանի չթողնելով՝ բոլորին էլ կոտորեցին...

Շիրվանի պաշտպանությունը հանձնվում է Դիարբեքիրի բեյլերբեյի Օսման փաշային, որը տարբեր զորամասերից բավականաչափ ուժեր է ստանում։ (էջ 146—150)

ԲԱՐՁՐ ՎԵՋԻՐ ԵՎ ՍԵՐԴԱՐ ԷՈՋԴԵՄԻՐ-ՕՂԼԻ ՕՍՄԱՆ ՓԱՇԱՅԻ ՄՂԱԹ ԲԱԶՄԱԹԻՎ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐԸ ԷՐԵՍ ԽԱՆԻ ԵՎ ԿԸԶԸԼԲԱՇ ԶԻՆՎՈՐՆԵՐԻ ԴԵՄ

Երբ այդ լուրը տարածվեց կըզըլբաշների մեջ, Շիրվանի նախկին խան Էրես (Օրուս) խանը, շրջակա երկրների անվանի սուլթանների անարդ խմբի հետ միանալով, արշավեց երկրի պաշտպանության համար մնացած իսլամական զինվորների վրա։ Քանի որ պատերազմն ու կոտորածը անխուսափելի էին, վերոհիշյալ սերդարը, իր տրամադրության տակ մնացած իսլամական զինվորներին քաջալերելով, նրանց պատիվներ տվեց և պատերազմի համար անհրաժեշտ միջոցներ ձեռնարկելուց հետո, պատրաստվեց պատերազմի դուրս գալ։ Ռամազան ամսի 17-ին, Շամախիի դաշտում, տեղի ունեցավ ճակատամարտը։ Շահ Օղլիի, Շիրվանի նախկին խան Օրուս խանի, նրա որդի Դեղե խանի, Դենջեի Իմամ Կուլի խանի և այլ խաների, Լեվենտի եղբայր Իսա խանի՝ 30 հազարից ավելի ընտրյալ կըզըլբաշ զինվորների երեք օր տևած կատաղի մարտերի աղմուկն ու աղաղակը երկինքն ու երկիրը թնդացրին։ Այս մարտերը կովող կողմերին ուժասպառ արին։ Սակայն պատերազմում, մի կողմին սպասում էր հուսահատությունն ու վիշտը... Հիշյալ ամսի 27-ին, երկուշաբթի օրը, Ղրիմի խանի եղբայր Ադիլ Կիրայ խանը թաթարական զինվորներով օգնության հասավ... Աստծո ողորմությամբ և օգնությամբ թշնամին չարաչար պարտության մատնվեց և խորտակվեց... Պատերազմական գործողությունների ժամանակ Օրուս խանի որդի Դեղե խանը կենդանի գերի ընկավ, Էրթուղտի խանը սպանվեց։ Թուրք իշխող Դեղե Սուլթանը և Հյուսեին խանը կովում ընկան թնդանոթի արկից։ Գելանի Սեյիդ Էմիր խանի և Միրզա Ալի սուլթանի գլուխները կտրվեցին։ Միրզա օղլի Այնի խանը նույնպես գլխատվեց։ Դենջեի իշխող Իմամ Կուլի խանի ձին գտնվեց, իսկ ինքը անհետ կորավ։ Լեվենտի եղբայր Իսա խանը և Շահ-օղլին փախուստի դիմեցին և գետից անցնելիս խեղդվեցին...

Բոլորի իրերն ու բեռները իսլամական զինվորներին մնացին...։ Թաթար զինվորները իսլամական բանակից բաժանվեցին և գնացին Օրուս խանի գերդաստանը թալանելու և կողոպտելու։ Թեև փաշան ցանկացավ նրանց խրատներ տալով արգելել, սակայն նրանք խոսք չհասկացան։ Նրանց հաջողվեց հեշտությամբ հասնել իրենց նպատակին, կողոպտել ու թալանել բոլորին։ Բայց երբ նրանք ուրախ-ուրախ իրենց թալանած բեռներն էին տանում, անհիծյալ կըզըլբաշները, իրենց թաքնված տեղերից դուրս գալով, հարձակվեցին նրանց վրա։ Այս անգամ գոռոզ ու հարբած թաթար

զինվորները չկարողացան դիմանալ և իրենց բեռներն ու հարստությունը թողնելով, փախուստի դիմեցին...

...Ադիլ Կիրայը գերի է ընկնում։ Օսման փաշան իր սակավաթիվ զինվորներով ստիպված է լինում քաշվել դեպի հյուսիս, Դերբենդի հայտնի բերդը։ Այստեղ նա շարունակում է կռիվները կրզբլբաշների դեմ։ 987 (1579) թվականին Ղրիմի Մուհամմեդ Կիրայ խանը 100 հազարանոց բանակով օգնության է գնում օսմանցիներին և նրանց հետ շարժվում Շամախիի վրա։ Ձմեռը մոտ լինելու պատճառով Ղրիմի խանը վերադառնում է, իր որդուն թողնելով այնտեղ։ Այսպիսով Օսման փաշայի դրությունը նորից է դժվարանում։

(էջ 150—153)

987 (1579) թվականի դեպքերից

ԿԱՐՍԻ ԼՐԻՎ ԵՎ ՀԻՄՆԱՎՈՐ ՎԵՐԱՆՈՐՈԳՈՒՄԸ

Վերոհիշյալ տարում սկսվեցին Կարսի բերդի վերանորոգման և բարեկարգման աշխատանքները։ Պետության կենտրոնից հաղթական բանակին ուղարկեցին բարձրագույն և խիստ հրամաններ։ Սուրհանդակներ ուղարկվեցին բոլոր բեյլերբեյիներին, գեամեթների էմիրներին և սիփահիներին, որոնք մասնակցելու էին արշավանքին. հրամայվեց Նովրուզին[14] պատրաստ ներկայանալ իր հաղթանակներով հռչակված սերդարի մոտ։ Կարճ ժամանակում օսմանյան զինվորները ժամանեցին որոշված վայրը և, բարձր հրամանի համաձայն մեծ բանակ կազմեցին։ Այդ նվիրական ժամին շտապ կերպով սկսեցին բերդի վերակառուցման աշխատանքները... Զգուշության համար թշնամու կողմում հետախույզներ նշանակվեցին։ Մեծ ջանքերի շնորհիվ կարճ ժամանակում ավարտվեց բերդի աշտարակների ու պարիսպների կառուցումը[15]։

Թիֆլիսի բերդում պահպանության համար թողնված զինվորների վրա էմիր և սերդար նշանակված Սոլաք Ֆերհադ փաշազադե Մուհամմեդ փաշան, երկար ժամանակ վրացի անհավատների դեմ կռվելով և պատերազմելով հանդերձ, կարողացավ դիմանալ անիծյալ կրզբլբաշների պաշարմանը։ Ուտելիքի և խմելիքի պակասության հետևանքով բոլորը հուսահատվել էին. կատուներ անգամ չէին մնացել։ Երբ այդ դրության մասին տեղեկություն ստացվեց, Իսքենդեր փաշազադեն, Ահմեդ փաշայի միջոցներով, որպես օգնություն սննդամթերք ուղարկեց... Ուղարկվեցին նաև Մարաշի և Շամի բեյլերբեյիները, որոնք ճանապարհին և լեռնանցքներում վրացիների դեմ անդադար պատերազմ մղելով, Աստծու օգնությամբ, միաժամանակ Թիֆլիսի բերդին օժանդակ օգնություն

ցույց տվին, բավականաչափ սննդամթերք և դրամ հասցրին։ Պահակազորքը փոխարինվեց։ Վերադարձի ճանապարհին նրանք համառ մարտի բռնվեցին կատաղած վրացիների հետ, որից հետո հաղթանակով ու փառքով հասան իսլամական բանակը և ընդունվեցին մեծ հանդիսավորությամբ ու ուրախությամբ։

(էջ 153—154)

ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԲԱՆԱԿԻ ԱՐՇԱՎԱՆՔԸ ԵՐԵՎԱՆԻ ՎՐԱ, ՆՐԱ ԹԱԼԱՆՈՒՄԸ ԵՎ ԹՈՔՄԱՔ ԽԱՆԻ ՓԱԽՈՒՍՏԸ

Անատոլիայի բեյլերբեյի Ջաֆեր փաշան սերդար նշանակվելով, Երևանի վրա արշավելու կոչ է անում. «Լավ զենք ունեցողների և հարմար ձիեր պահողների օրն է։ Թշնամին վիլայեթի վրա է արշավում»։ Երբ մունետիկները օրվա կացության մասին հայտնեցին բոլոր քաջերին, էմիրներին և սիփահիներին, որոնք պատրաստ էին կռվի դաշտում հերոսաբար զոհվելու, բազմաթիվ իսլամական զինվորներ՝ թեթևաշարժ ու հետիոտն, շտապ շարժվեցին և երկրորդ օրը, առավոտյան, հասան բարեշեն Երևանի երկիրը։

Իսկ զզվելի Թոքմաք խանը, նախօրոք տեղեկանալով այս պատրաստության մասին, կողոպտում ու թալանում է քաղաքն ու նրա շրջակայքը և փախուստի դիմում։ Այդպիսի ահավոր և անասելի կողոպուտի, թալանի ու հրկիզման ենթարկված Երևանի[16] բնակիչների ողբն ու կոծը, նրանց թափած արտասուքը նյութ դարձան հանրածանոթ դեսթանի համար։ Այս դեպքը տեղի ունեցավ 987 (1579) թվականի շաբան ամսի 15-ին։

(էջ 154—155)

988 (1580—1581) թվականի դեպքերից

ԿԸՋԸԼԲԱՇ ԴԵՍՊԱՆԻ ԺԱՄԱՆՈՒՄԸ

Այս հատվածում Սելանիկին պատմում է Աչեմի շահ Մուհամմեդ Խուդաբենդեի Մակսուդ Սուլթան անունով դեսպանի գալու և հաշտության ու խաղաղության վերաբերյալ նամակ բերելու մասին[17]։

(էջ 160—161)

992 (1584) թվականի դեպքերից

ՎՍԵՄ ՕՍՄԱՆ ՓԱՇԱՆ ԳԱԼԻՍ Է ԹԵՄՈՒՐ ԿԱՓՈՒՅՈՒՄ[18], ՂՐԻՄԻ ԽԱՆ ՄՈՒՀԱՄՄԵԴ ԿԻՐԱՅԻ ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹՅՈՒՆԸ ՔԵՖԵՈՒՄ ԵՎ ՆՈՐ ԽԱՆԻ ՆՇԱՆԱԿՈՒՄԸ

Ֆաթիհ բարձր վեզիր վսեմ Օսման փաշան, որը վեց յոթ տարի շարունակ Բաբ-էլ-էբվաբում, այսինքն Թեմուր Կափույում և

Շիրվանի երկրում զբաղված էր բերդերի և քաղաքների դրավումով, բազմաթիվ իսլամական զինվորներով մեծ ջանքեր ու եռանդ գործ դրեց, մի շարք պատերազմներ մղեց կըզըլբաշների դեմ և այդ վիլայեթը ամբողջությամբ ազատեց նրանցից։ Սա՝ մեծամեծ դժվարություններով երկրի պաշտպանության իր ծառայությունն ավարտելով, Թեմուր Կափուի ու Շիրվանի պաշտպանությունը վսեմ Ջաֆեր փաշային էր հանձնել, իսկ ինքը՝ փադիշահական ֆերմանով, ինչպես նաև Սվազի բեյլերբեյի Հայդար փաշան և էմիրներն ու նրանց հետ եկող-գնացող բոլոր զինվորները, Կրփչաքի դաշտի[19] շրջակայքի մենզիլներից և օթևաններից անցնելիս, անիծյալ թշնամի զինվորների դեմ անընդհատ կռիվներ մղելով, հասան Քեֆե։ Այստեղ, Ղրիմի խան Մուհամմեդ Կիրայը սատանայական նպատակներով և վատ վարքագծով շեղվեց իր մեծ նախահայրերի ճանապարհից և Նորին վսեմություն իսլամական փադիշահի դեմ ապստամբելով, Թեմուր Կափուից եկող օսմանյան զինվորներին, վեզիր Օսման փաշային և Հայդար փաշային պաշարեց Քեֆեյի բերդում, քանդեց բերդի ջրերի ճանապարհները, խրամատներ փորեց և 37 օր թնդանոթներով պատերազմ մղեց...։

Երբ Ստամբուլում այդ մասին տեղեկություն է ստացվում, կայսերական նավաշինարանում անմիջապես մոբիլիզացնում են տարբեր մեծության նավեր և սիփահիներից, ենիչերիներից ու թնդանոթաձիգներից բաղկացած 10 հազար զինվոր։ Բացի այդ, Կոնիայում բնակվող Իսլամ Կիրայ խանը շտապ կարգով կանչվում է Ստամբուլ և ընդունվում մեծ շուքով, պատվով ու նվերներով։

Իսլամ Կիրայը նշանակվում է Ղրիմի խան և մեծ ուժերով Քեֆե ուղարկվում։ Թաթարական զինվորները չկարողանալով դիմադրություն ցույց տալ, փախուստի են դիմում, իսկ Մուհամմեդ Կիրայը սպանվում է։

Ղրիմից Ստամբուլ վերադարձող վեզիր Օսման փաշան ընդունվում է մեծ շուքով ու հանդիսավորությամբ։

(էջ 176—179)

ԿԸԶԸԼԲԱՇՆԵՐԻ ԴԵՍՊԱՆ ԻԲՐԱՀԻՄ ԽԱՆԸ ԹՈՒՅԼՏՎՈՒԹՅՈՒՆ Է ԽՆԴՐՈՒՄ ՍԵՐԴԱՐԻՆ ՆԵՐԿԱՅԱՆԱԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

Հիշյալ տարվա շարան ամսի սկզբին կարմրագլուխների խուդաբենդե Շահից խաղաղության և հաշտության նամակ բերող Կամի և Քեշանի իշխող դեսպան Իբրահիմը, որը երկու և կես տարի առաջ պետության մայրաքաղաքը գալով, Կաղըրղայի նավահանգստում Մուհամմեդ փաշայի ապարանքում էր ապրել և որի հետ

եկած բոլոր կրզբլբաշները ժանտախտից մահացել էին, դիմել էր Նորին վսեմությունն փադիշահին և նրա գթությանն ու ողորմությանն արժանանալու խնդիրք ներկայացրել։ Կայսերական բարձր հրամանով նա ներկայացավ Բարձր Դերգյահին։ Նրա մարդկանց խալաթ շնորհվեց և արշավանքում գտնվող սերդար Ֆերհատ փաշայի մոտ գնալու հրաման տրվեց... Հետո Բարձր Դիվանում դեսպանին ընդունեց մեծ վեզիր Օսման փաշան։

Այդ ժամանակ պատմագիր Սելանիկին դեֆթերդարի պաշտոն էր վարել, որի մասին ինքը հիշատակում է իր «Թարիխի Սելանիկի»-ում։

(էջ 180—181)

ԴԱՎԻԴ [ԴԱՎՈՒԴ] ԽԱՆԻՆ ՇՆՈՐՀՎՈՒՄ Է ԲԵՅԼԵՐԲԵՅԻՈՒԹՅՈՒՆ

Այդ ժամանակ բարձր սերդար Ֆերհադ փաշայից տեղեկություն ստացվեց այն մասին, որ Վրաստանի երկրի տիրակալ Սիմոնի եղբայրը, կրզբլբաշի խաներից՝ Դավիդ խանը լքել է իր մայրաքաղաքը, աշխարհի սուլթանների նախանձը շարժող հնագույն յուրդը՝ Թիֆլիսի բերդը և չկարողանալով դիմանալ Մուստաֆա փաշայի խորտակիչ հարվածներին, հեռացել է այդ բերդից։ Այժմ նա իր հինգ բեյերի և որդու հետ եկել է բարձր սերդար Ֆերհադ փաշայի մոտ և խնդրում է իրեն երջանիկ Ասիթանե ուղարկեն, որպեսզի հանձնի Վրաստան երկրի բանալիները, որը պետք է գրավվի Աստծու օգնությամբ։

Արդարև կրզբլբաշների շրջանում մեծ հարգանք վայելող հիշյալ Դավիդ խանը, երբ ներկայացավ բարձր դիվանին, մեծ պատվով ընդունվեց։ Նրա որդուն ու մարդկանց պատվո խալաթ տվեցին, իրեն էլ շնորհեցին Մարաշի բեյլերբեյիությունը, որից հետո 922 թվականի զիլկադդե ամսի սկզբին, փադիշահական հրաման արձակվեց Վրաստանի վիլայեթից և իր եղբայր Սիմոնի հողերից գրավված վայրերը օջաքբլբքի[20] կարգով տալ նրան։

(էջ 186—187)

ԹԱԹԱՐՆԵՐԻ ԽՌՈՎՈՒԹՅՈՒՆԸ ԼՈՒԾԱՐՔԻ է ԵՆԹԱՐԿՎՈՒՄ ԵՎ ՕՍՄԱՆ ՓԱՇԱՆ ՆՈՐԻՑ ԱՐԵՎԵԼՔԻ ՍԵՐԴԱՐ է ՆՇԱՆԱԿՎՈՒՄ

Այստեղ պատմագիրը խոսում է մեծ սերդար Օսման փաշայից ստացված զեկուցման մասին, որտեղ հայտնվում էր, որ Ղրիմում ծագած խռովությունը ճնշվել է և Իսլամ Կիրայը շարունակում է իր իշխանությունը։ Այդ պատճառով վերացվում է Քեֆե գնալու անհրաժեշտությունը։

«Նորին վսեմություն բովանդակ աշխարհի խալիֆան կայսերական հրովարտակով հայտնում է, որ ինքը ցանկանում է կարմրագլուխների վրա դարձնել իր ուշադրությունը և այդ վատաբարոների գոյությանը վերջ տալ երկրի երեսից։ Իր հիմնական ցանկությունն է խորտակել ու լրիվ ոչնչացնել նրանց [կըզըլբաշներին]։

Բարձրյալն Աստված թող քեզ և քո ձեռքի տակ եղած հաղթական զինվորներին օգնական լինի»։

Այս խոսքերով խիստ պատվերներ տվեց և մեծ պատերազմի հրամաններ հղեց օսմանյան պետության բոլոր բեյլերբեյիներին, որպեսզի նրանք կազմ ու պատրաստ սպասեն։ 996 (1584) թվականի մուհարրեմ ամսի սկզբին բարձր հրաման ուղարկվեց, որպեսզի սերդար Ֆերհադ փաշան գա պետության կենտրոնը՝ Ասիթանե։ Նույն թվականի ռեբուել-էվվել ամսին, նախկին սերդար վսեմ Ֆերհրադ փաշային կայսերական հրովարտակ գրվեց, որպեսզի նա տեսնվի սադրազամ և բարձր սերդար Օսման փաշայի հետ։ Եվ քանի որ Արևելքի արշավանքի համար կայսերական բանակի գործերը նրան են հանձնարարված, ապա անհրաժեշտ է դիմել նրան և գործել ֆերմանի համաձայն։

Տեսակցությունից հետո նա պետք է գա Ասիթանե։

(էջ 187—188)

* * *

Ֆերհադ փաշան Թոկաթում տեսնվում է սադրազամ Օսման փաշայի հետ և ապա վերադառնում է Ստամբուլ։

Կաստեմունիում ձմեռելուց հետո, մեծ սերդար Օսման փաշան ելնում է Արևելքի արշավանքի։ (էջ 188)

ԹԱՎՐԻԶՈՒՄ ՄԵԾ ՍԵՐԴԱՐ ՕՍՄԱՆ ՓԱՇԱՅԻ ԵՎ ԿԸԶԸԼԲԱՇՆԵՐԻ ՄԻՋԵՎ ՏԵՂԻ ՈՒՆԵՑԱԾ ԴԵՊՔԵՐԻ ՄԱՆՐԱՄԱՍՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Այստեղ Սելանիկին տալիս է օսմանցիների և կըզըլբաշների միջև տեղի ունեցած կատաղի պատերազմների մանրամասնությունները։

993 (1585) թվականի շաբան ամսի 14-ին մեծ վեզիր և Բարձր սերդար Օսման փաշան Էրզրումից շարժվում է դեպի Թավրիզ։ Ճանապարհին իր բանակով նրան է միանում Վանի և Երևանի բեյլերբեյի Սինան փաշան։

Երբ Օսման փաշան Թավրիզին է մոտենում, կըզըլբաշները իրենց ուժերը հավաքելով, լավ զինված, կանոնավոր գնդերով դուրս են գալիս օսմանցիների դեմ... և պարսպանման պողպատյա թրն-

դանոթներով օսմանյան զինվորների դեմ երկաթյա շղթա են կապում... Իր սատանայական զինվորներով մեկ կոնաք հեռավորության վրա են գտնվում մոլորյալ շահը, բանակի սերդար, շահի որդի Համզա Միրզան, նշանավոր խաներից՝ Գենջեի և Ղարաբաղի իշխող Իմամ Կուլի խանը... և այլ խաներ ու սուլթաններ։ Կրոնի և դավանանքի թշնամի մոտ 30 հազար դժոխային շներ միանալով, ընդհարվում են իսլամական բանակի տարբեր զորամասերի հետ։ Մի ամբողջ օր տևող և ջահերի լուսավորության տակ շարունակվող մեծ պատերազմում երկուստեք մեծ կորուստներ են տալիս։ Այս մարտերում զոհվում է Մուհամմեդ փաշան, իսկ Մուրադ փաշան փախչելիս ընկնում է մի հորի մեջ և բռնվում կըզըլբաշների կողմից։ Այդ դեպքերից հետո Թավրիզի բնակիչները վատ վերաբերմունք են ցույց տալիս իսլամական բանակին, փակում են փողոցների ճանապարհները և կռվում նրանց դեմ։ Սակայն իսլամական զինվորները պատնեշները քանդելով մտնում են քաղաք ու առևտուր անում։ Մեծ սերդարը փութաջանությամբ ձեռնարկում է բերդի կառուցման աշխատանքներին և «Հեշթ-բիհեշթի» պալատը վերածում ամրակուռ պարսպի։ Երբ նրանք զբաղված էին պարսպի աշտարակների և պատնեշների կառուցումով, քաղաքի բնակիչներից մի շարք անիծյալներ փորձում են իսլամական զինվորներից վրեժխնդիր լինել... Զինվորների մեջ լուր է տարածվում, թե իրենք ենթարկվելու են ընդհանուր ջարդի, որպեսզի հպատակվեն...։ Վսեմ սերդարը, լսելով այդ ասում է. «Բարձրյալն Աստված պահպանի», և համաձայնություն չի տալիս ջարդին։ Սակայն իսլամական բոլոր զինվորները տարված են լինում այդ ջարդին վերաբերող խոսակցություններով։ Օսման փաշան ծանր հիվանդ լինելով, «Վայ-վայ» է ասում և անկարող է լինում ձին հեծնել ու այդ շարիքի առաջն առնել։ Այդպիսով անհնար է լինում զսպել զինվորներին։ Քաղաքը [Թավրիզը] կողոպտում և թալանում են... Որոշվում է Ջաղալե Ջատե Սինան փաշային, տարբեր դասերից հավաքագրված 15՝հազար զինվորներով, թողնել քաղաքի պաշտպանության համար։ Սակայն Սինան փաշան չի համաձայնվում։ Այդ հանգամանքը մեծ սերդարին ավելի մեծ ցավ է պատճառում։ Սակայն անհրաժեշտ էր հեռանալ և քանի որ թշնամին էլ տեղյակ էր դրությանը, որոշվեց գործին հմուտ և հայտնի իսլամական զինվորներից մեկին թողնել Թավրիզում։ Վսեմափայլ սերդարի հիվանդությունը գնալով ավելի էր ծանրանում։ Երբ տեղեկություն ստացվեց, որ կրոնի թշնամին տեղեկացել է սերդարի ծանր վիճակի մասին և օգտվելով դժվարություններից, առիթ է

փնտրում իսլամական զինվորների վրա հարձակվելու, որոշեցին թողնել Թիմարի և զեամեթի տերերից մեկին՝ Դիարբեքիրի բեյլերբեյի Խադիմ Ջաֆեր փաշային և նրան՝ պաշտպանության համար ենիչերիների, ջեբեջիների[21], թնդանոթաձիգների, թնդանոթի կառապանների խմբերից թերաքքիի կարգով[22] տալ հազարից ավելի զինվորներ, սանջակի բեյլերբեյիներ ու ալայի բեյեր և պաշտպանության համար մնացողներին ապահովել դրամով և սննդամթերքով...։

Կըզըլբաշները օսմանցիներին հանգիստ չեն տալիս և ճանապարհին, ամենուրեք, հարձակումներ են գործում։ Օսման փաշան ճանապարհին մահանում է (993 թվականի զիլկադե ամսի 6-ին[23])։

(էջ 198—201)

* * *

994 (1585) թվականին կըզըլբաշները շահի որդի Համզա Միրզայի գլխավորությամբ հարձակվում են Թավրիզի պաշտպանության համար մնացած օսմանյան զինվորների վրա։ Երկարատև և կատաղի մարտեր են տեղի ունենում։ Փադիշահի կողմից Արևելյան արշավանքի սերդար նշանակվում է Ֆերհադ փաշան, որը մեծաքանակ ու բազմապիսի զինվորական ուժերով նույն թվականի մուհարրեմ ամսին Ստամբուլից մեկնում է Արևելք։

Նույն թվականի զիլկադե ամսի կեսին արևելյան արշավանքի սերդարից ստացված գրություններից պարզվում է, որ Թավրիզ քաղաքի պաշտպանության համար մնացած զինվորական ուժերը բերդից անդադար պատերազմել են կըզըլբաշների դեմ և միաժամանակ վերանորոգել են բերդի ավերված պարիսպները։ Նոր սերդարի Թավրիզ գալուց տասը օր առաջ կողմերի միջև հաշտություն է կընքվում և հաստատվում է խաղաղություն։

(էջ 202, 205, 212—213)

995 (1586) թվականի դեպքերից

ԲԱՐՁՐ ՍԵՐԴԱՐԸ ՀԱՅՏՆՈՒՄ Է ԿԸԶԸԼԲԱՇՆԵՐԻ ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Ռեջեբ ամսի կեսին Բարձր սերդարից ստացված զեկուցումից պարզվում է, որ մոլորյալ շահը՝ Մուհամմեդ Խուդաբենդեն, դիմել է նամակով և հայտնել. «Իմ սպանված որդու՝ Համզա Միրզայի[24] անչափահաս որդուն՝ Հայդար Միրզային, ուղարկում եմ օսմանյան պետության մոտ պատանդ թողնելու համար։ Մինչև հիմա սրի ուժով մեզնից գրավված երկրների վրա հարձակում չպետք է գործենք։ Խառնակ դրությանը վերջ տալու համար պետք է հրաժարվենք երկու կողմերի վեճերից։ Թող երկիրը խաղաղ և հանգիստ լինի։ Մեր անվանի դեսպանի գալու համար փադիշահական

թույլտվություն ենք խնդրում»։ Այս առթիվ փադիշահի ուղարկած գրության մեջ ասվում էր. «Կըզըլբաշների նպատակն է իսլամական զինվորներին հեռու պահել պատերազմից և ազատվել իսլամական սրից։ Նրանց ստախոսությանը վերջ չկա։ Դուք նրանց դեմ արշավելուց և կռվելուց ետ մի մնաք»։ Այս իմաստով վսեմ սերդարին ուղարկվեցին խիստ հրամաններ։

(էջ 223—224)

ՎՍԵՄ ՍԵՐԴԱՐԸ 995 (1586) ԹՎԱԿԱՆԻՆ ՎՐԱՍՏԱՆԻ ՎԻԼԱՅԵԹՈՒՄ ԲԵՐԴԵՐ Է ԿԱՌՈՒՑՈՒՄ

Վրաստանի վիլայեթում հնարավորություն չեղավ չեզոքացնել անիծյալ Սիմոնին։ Ի վերջո, Սիմոնի մայրաքաղաք Գորիում կառուցվեց մի ամրակուռ բերդ. Ախալցխան ևս վերածվեց բերդի, որի հետևանքով այդ անիծյալը [Սիմոն] ստիպված եղավ անօթևան թափառականի և խելագարի պես ամառն անցկացնել լեռներում, իսկ ձմռանը ողբ ու կոծ բարձրացնել։ Կառուցված բերդերում նշանակվեցին բեյլերբեյիներ և հատկացվեցին զինվորներ, դրամ և սննդամթերք։

Այսպիսով, Վրաստանի համար Թումաշը*, Լորին, Գորին և Ախալցխան նոր պարսպի բնույթ ստացան։ Թիֆլիսի բերդի համար ծախսվեց մեծ գումար և այն ամրացվեց։ Այս բոլորի մասին հաղորդում ստացվեց 995 թվականի ռեջեբ ամսի վերջին։

(էջ 225—226)

ՎՍԵՄ ՍԵՐԴԱՐԸ ՀԱՅՏՆՈՒՄ Է ԱՋԵՄԻ ՇԱՀ ԽՈՒԴԱԲԵՆԴԵ ՇԱՀԻ ՀԱՇՏՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴՐԱՆՔԻ ՄԱՍԻՆ

Շաբան ամսի սկզբին մի քանի դեկուցումներ ստացվեցին վսեմ սերդարից, որը հայտնում էր, թե մոլորյալ շահը հաշտության և խաղաղության համար անդադար դիմումներ և խնդրագրեր է ուղարկում։ Նա կրկնում է. «Ինչո՞ւ այն մեծ շահնշահը մեր հարաբերությունները չպետք է բարվոքի, ո՞ր կրոնում և ո՞ր սուլթանության սովորություններում է ցույց տրված, որ հաշտություն խնդրողը մերժում ստանա։ Սա լավ նշան չէ։ Միթե չկա աստվածային քննություն։ Սրանից հետո անկեղծ ցանկությամբ Ասիթանեի ֆերմաններին ծառա պետք է լինենք։ Եթե Սվաղի բեյլերբեյի վսեմ Մուհամմեդ փաշան Թավրիզ գա, մեր թոռանը՝ Հայդար Միրզային պետք է հանձնենք իբրև պատանդ։ Սրով գրավված բեր-

* Թումաշը աղավաղված է, հավանաբար պետք է լինի Թումանիս։

դերը թող ձեր տիրապետության տակ մնան։ Բացի այդ, ինչ ֆերման էլ որ տրվի, պետք է ասեմ. «լսում եմ և հպատակվում եմ»։

Երբ նամակների բովանդակությունը կրճատումներով ներկայացրին Նորին վսեմության գահին, վսեմ փադիշահը հրամայեց, որ չնայած կրգըլբաշների ստերին և խարդախություններին վերջ չկա, երկար ժամանակ երկրի ռայաները դարձել են սուլթանական սիփահիների ձիերի ոտքերի կոխան։ Նրանց պատանդը գալուց հետո ժամանակավոր կերպով արշավանքն ու շարժումը թող դադարեցվի։ Այս իմաստով հիշյալ տարում թույլտվություն շնորհվեց։

(էջ 226)

ԴԵՍՊԱՆՆԵՐԸ ԳԱԼԻՍ ԵՎ ՀԱՅՏՆՈՒՄ ԵՆ ԷՋԴԵՐԽԱՆԻ (ԱՍՏՐԱԽԱՆ) ԵՐԿՐԻ ԳՐԱՎՄԱՆ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Շեվվալ ամսի կեսին, Օղբեկի Աբդուլլահ խանի դեսպանի հետ Քյուչուկ Նողայ անունով հայտնի թաթարական ցեղից մարդիկ են գալիս և հայտնում, որ սպանված Ղրիմի Մուհամմեդ Կիրայի որդին փախել և ապաստանել է ռուսական թագավորի մոտ։ Նա հավաքել է մեծ թվով զինվորներ և իբրև Աստրախանի վիլայեթի բերդի բեյ, ներկայումս իր անթիվ զինվորներով ցանկանում է գրավել Նողայը և հետո արշավել Ղրիմի վրա։ Նա նպատակ ունի մեծ վրեժ լուծել իսլամական ժողովրդից և դրա համար պատրաստություններ է տեսնում։ Բոլոր դեպքերում, անհրաժեշտ է այդ կողմի իսլամական զինվորներին մի բարձր սերդար նշանակել և Ղրիմի Իսլամ Կիրայ խանի հետ միասին, թաթարական զինվորներով, Աստրախանի բերդերն ու շրջակայքը գրավել, որով և ճանապարհի խոչընդոտը մեջտեղից կվերացվի ու կրոնի թշնամուն ճանապարհ չի մնա։ Պետք է ճանապարհը փակել։ Աստված մի արասցե, եթե թշնամին մի առիթով ճանապարհ գտնի, վրեժխնդրությունը անխուսափելի է։

Դրության մասին տեղեկություն տալով, 995 թվականին նրանք ներկայացրին իրենց խնդիրն ու միջնորդությունը իշխողներին։

ՎԵԶԻՐՆԵՐԻ ՀԱՎԱՔՈՒԹԻՆԸ ԱՍՏՐԱԽԱՆԻ ՆՎԱՃՄԱՆ ՈՒ ԳՐԱՎՄԱՆ ԿԱՊԱԿՑՈՒԹՅԱՄԲ[25]

Երբ վերոհիշյալ հարցի համար եկած մարդկանց խնդիրը կարդացվեց Նորին վսեմություն փադիշահին՝ ֆերման տրվեց. «Բոլորդ միասին հավաքվեք, միջոցներ ձեռք առեք և պատրաստվե-

ցնք»։ Մեծ վեզիրը՝ վսեմ Սիյավուշ փաշան, բարձր վեզիրներին և Մեվլանա Սադի էֆենդիին խնջույքի հրավիրեց Սկյուդարի իր այգում և այնտեղ բարձր ժողով կումարեց։ Խոսակցության ժամանակ պարզվեց, որ սուլթան Սելիմ II-ի սուլթանության ժամանակ, Աստրախանի գրավման համար Քեֆեյում հրամանատար նշանակված Կասըմ փաշան, թաթարական խանի հետ միասին մեծ գումարներ է ծախսել և մեծ դժվարությունների գնով անգամ չի կարողացել Աստրախանը գրավել։ Սակայն ներկայումս Ղրիմի Ռսլամ Կիրայ խանը իր ընտրյալ Միրզային նստեցրել է Ղրիմի գահին, պետության կողմից էլ ուղարկվել են նավատորմի նավեր և իսլամական զինվորներ, այնպես որ մի զորեղ սերդարի հետ միանալով, կարելի է գնալ։ Այս մասին որոշում ընդունվեց և 995 թվականի շեվվալ ամսի 8-ին բարձր ֆերման արձակվեց Աստրախանի արշավանքին պատրաստվելու համար։

(էջ 229—230)

ՎՍԵՄ ՍԵՐԴԱՐԸ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ Է ՏԱԼԻՍ ՎՐԱՍՏԱՆԻ ԴՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՅՆՏԵՂ ԲԵՐԴԵՐ ԿԱՌՈՒՑԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

Զիլհիջջե ամսի սկզբին, օսմանյան բանակի սերդար Ֆերհադ փաշան նամակներով հայտնում էր, որ իր սիլահդար Դավուդ աղան իր տասը մարդկանցով եկել և տեղեկացրել է, որ անիծյալ Սիմոնի մայրաքաղաք Գորիում կառուցվել է մեծ թվով զինվորներ պատսպարող ամուր բերդ, որը Վրաստանում եղած բոլոր բերդերից ամենաամրակուռն է։ Լեվենդ ցեղի իշխող Ալեքսանդրե խանը ամեն տարի պետության Ասիթանեին 10 հազար ոսկու արժեքով ընտիր մետաքս տալու պայմանով մակթուի է[26] կապել և խոստացել է՝ գոյություն ունեցող պարիսպների կարիքներն ապահովել, լրիվ հացամթերքներ հասցնել և հպատակությունը շարունակել։

Հնուց ի վեր, մոլորյալ շահի ծառաներից մեկը՝ իր հերոսությամբ հայտնի չերքեզ Դրազ-օղլի Մուհամմեդ խանը, իր մոտ եղած քաջերի հետ միասին եկել էր և հպատակություն ցույց տալով, հայտնել. «եթե գրավված վայրերը բեյլերբեյիության կարգով իրեն շնորհվի, հանձն է առնում բռնել անտուն-անօթևան թափառող Սիմոն խանին»։

Հիշյալ տարին այդ բեյլերբեյիությունը շնորհվեց նրան։

(էջ 232—233)

996 (1578—1579) թվականի դեպքերից

ՎՍԵՄ ՍԵՐԴԱՐԸ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆ Է ՏԱԼԻՍ ՍԱՀՄԱՆԻ ԴՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Այս հատվածում պատմագիրը խոսում է Կազվինում կըզըլբաշների հավաքվելու և Աբբաս Միրզայի մտադրությունների մասին... Կըզըլբաշ Աչեկ անունով սուլթանը դիմում և խնդրում է Շահին, որ իրեն թույլատրվի օսմանցիներից գրավել Սեյիդ Զուքուրին և Երևանի բերդը, պայմանով, որ իրեն շնորհվի խանություն։ Թույլտվություն ստանալուց հետո նա անսպասելի կերպով մտնում է Երևան։ Սակայն օսմանյան զինվորները ջախջախիչ հարված են հասցնում կըզըլբաշներին, մի մասին գլխատում, իսկ մյուսներին փախուստի են մատնում։ Փախչողներից մի խումբ հարձակվում է Նախիջևանի վրա, սակայն այնտեղ էլ պարտություն է կրում։

Հիշյալ դեպքերը պատճառ են դառնում նորից արշավելու դեպի Արևելք։ Այդ առթիվ տրվում են հատուկ հրահանգներ։

(էջ 238—239)

996 (1578) թվականի դեպքերից

Դեպքերի բերումով, անհրաժեշտ եղավ մասնակցել արևելյան արշավանքին, գրի առնել և պետության կենտրոնին պատմել այդտեղ կատարված դեպքերի ու փոփոխությունների մասին։

Հիշյալ տարին, ջեմազիել-էվվել ամսին, Արևելյան արշավանքի կապակցությամբ նվաստս նշանակվեցի սիլահդարների վաշտի քարտուղար։ *(էջ 243)*

ԳԵՆՋԵԻ ԳՐԱՎՈՒՄԸ

Նույն թվականին, Արևելյան արշավանքի մեկնելու համար, Էրզրումի դաշտում մեծ թվով զինվորներ են հավաքվում։ Շաբան ամսի 13-ին, բարձր սերդար Ֆերհրադ փաշան բանակով գնում է Հասան Կալե։ Այստեղ տեղի է ունենում շատ ուժեղ երկրաշարժ, որը բազմիցս կրկնվում է մի քանի օր շարունակ։ Այստեղից նրանք շարժվում են դեպի Կարս։ Կարսում փադիշահից ստացվում է նվիրական հրովարտակ, որով հրամայվում էր՝ Գենջեի և Ղարաբաղի վրա գնալու փոխարեն, շարժվել դեպի Կազվին։ Այս հանգամանքը մեծ դժգոհություն է առաջացնում բանակում։ Նկատի են առնվում Կազվին գնալու դժվարությունները։ Բարձր սերդարին հաջողվում է Կազվինի արշավանքը հետաձգել հաջորդ տարվան և ռամազան ամսի 17-ին շարժվել դեպի Գենջե, որտեղ կըզըլբաշները մեծ ուժեր էին կենտրոնացրել։

Վրաստանից անցնելիս, վերոհիշյալ Սիմոնը, օսմանյան բանակին դժվարություններ պատճառելու համար, ամեն ինչ այրել և ոչնչացրել էր։ Այդ պատճառով բանակը մեծ նեղություններ է քաշում։ Բանակում առաջանում են մեծ դժգոհություններ և անկարգություններ։ Սերդարը ուլուֆե[27] վճարելով, կարողանում է հանգստացնել զինվորներին։

Թշնամու երկրում բանակը առաջանում էր մենզիլից մենզիլ։ Թաուսի գետի մոտ գիշերով մունետիկները կանչում են և հայտնում, որ անհրաժեշտ է զգույշ լինել, ծանր իրերը թողնել և շարժվել վաշտերով, որովհետև թշնամին դարան է մտել... Հաջորդ իրեվանում, լեռները քաշված կրզբլբաշները իրենց թաքստոցներից տեսնելով օսմանյան մեծաքանակ բանակը, փախչում են և կրզբլբաշ ղեկավարներին տեղեկություն տալիս։ Նրանց սիփահսալարը՝ Զիյադ օղլին, Գենջե քաղաքի և նրա գյուղերում ու գավառներում ապրող բոլոր ռայաներին՝ իրենց բոլոր մթերքներով, հագուստներով և կենդանիներով քշում տանում է։ Շատերին բարձրացնում է լեռները, իսկ մնացածին՝ իր զինվորների հետ միասին, քշում տանում է Արաղ գետի եզերքը։ Նրա նպատակն էր պահել և պաշտպանել ռայաներին։ Գենջե քաղաքի այգիներում ու պարտեզներում կենդանի շունչ չէր թողել, բոլորին դուրս էր բերել...։

Շեվվալ ամսի 9-ին բանակը հասնում է Գենջե և ամեն կողմից շրջապատում քաղաքը։ Սակայն քաղաքում ոչ մի մարդ չեն գտնում։ Օսմանյան զինվորները բնակիչների թողած մթերքներն ու հագուստները հեշտությամբ դուրս բերեցին թաքցրած տեղերից և գտան մեծ քանակությամբ հացամթերք։

Արդարև, Աջեմի վիլայեթում Գենջեի տների նման գեղեցիկ և վայելուչ շինություններ ուրիշ ոչ մի երկրում չէին տեսել։ Այգիներն ու պարտեզները աննման էին։ Հոսող ջրերը, քաղաքի մոտ եղած երկու հոյակապ կամուրջները, գեղատեսիլ լեռները, պտղատու ծառերն ու անթիվ, անհամար ծաղիկներն՝ իրենց փարթամ գեղեցկությամբ, չկան ոչ մի երկրում։ Օրհնյա՜լ է Աստված։ Այդքան բազմատեսակ ու անուշահամ պտուղներ ուրիշ երկրներին չեն շնորհված։ Վճիտ և անուշահամ ջրերն էլ աննման են։ Սակայն ամռան տաք օրերին անհրաժեշտ է յայլաներ բարձրանալ։

Բոլոր դեպքերում իսլամական բանակը ժամանակին եկավ, երբ ամենուրեք հանդարտություն էր տիրում։ Զինվորները լիովին օգտվեցին այդ աստվածային բարիքներից։ Նորին վսեմություն սերդարը, բեյլերբեյիների և այլ ավագանիների հետ միասին, զինվոր-

ներին խստիվ արգելեց այգիներից պոկել հասած պտուղները։ Զինվորներին թույլ չտրվեց նաև ապրել քաղաքի տներում կամ քանդել դրանք։ Որոշվեց կարգի բերել քաղաքը իր հրապարակով, պահպանել շուկաները, քարվանսարաներն ու բաղնիքները։ Սակայն վսեմ սերդարը Շահ Թահմասբի, վրացիների դեմ մղած հաղթական պատերազմում, Սիմոնի և Լեվենդ Ալեքսանդրի հայրերի ու պապերի գլուխներից կառուցած աշտարակը քանդել տվեց և նրա կղմինդրները գործածեց բերդի պարիսպների շինության համար։

Նա [սերդարը] պարսպապատեց վեց հազար արշինից ավելի տարածություն, կառուցեց աշտարակներ և պատնեշներ, խանդակները փորեց և մեծ տոնակատարությամբ, 40 օրվա ընթացքում, կարողացավ վերջացնել բոլոր այդ ամրակուռ կառուցումները։ 996 թվականի զիլկադե ամսի 18-ին, բոլոր զինվորական մասերի «շահի» թնդանոթների համազարկերով սկսվեց հանդիսավոր տոնակատարությունը։ Առանձին զինվորական մասերին տրված առաջադրանքների համաձայն ութը բեյլերբեյիություններ շինեցին ու վերջացրին բերդի առանձին մասերը։

Սերդարը բեյլերբեյիներին խորհրդակցության է հրավիրում։ Ընտրյալ զինվորական մասերից առանձնացնում են որոշ թվով ուժեր և նրանց խստիվ պատվերներ տալով, նախազգուշացնում են, որ թշնամին Արաղ գետի ափին կազմ ու պատրաստ կանգնած է և եթե մենք այստեղից հեռանանք, թշնամին պատրաստ է Գենջեն պաշարել, գրավել և թալանել։ Որոշվում է, որ իսլամական բանակը հարձակվի կրզբլբաշների վրա և նրանց ուժերը խորտակի։

Շիրվանի վալի Ջաֆեր փաշայի հրամանատարության տակ եղած 30 հազարանոց բանակը ճանապարհ է ընկնում և երրորդ օրը հասնում Արաղ գետի ափը։ Կրզբլբաշական բանակի հրամանատար Զիյադ օղլի Մուհամմեդ խանը, օսմանյան բանակի մասին տեղեկություն ստանալուն պես, բանակի ամբողջ հանդերձանքը թողնելով փախուստի է դիմում։ Արաղ գետը անցնելիս բազմաթիվ զինվորներ գետում խեղդվում են։ Այսպես, իսլամական հաղթական բանակը վերադառնում է Գենջե...։

Ջաֆեր փաշան, որը այդ պատերազմից առաջ հիվանդացել էր, մեռնում է և նրա փոխարեն Շիրվանի վալի է նշանակվում Անատոլիայի բեյլերբեյի Խադիմ Հասան փաշան։

Ձմեռը մոտ լինելու պատճառով բանակը ձմեռելու համար վերադառնում է Էրզրում։

(էջ 246—251)

* * *

Սելանիկին, որը Արևելյան արշավանքի ժամանակ՝ սիփահիների խմբի քարտուղարի պաշտոնով, գտնվում էր բանակում, «Նվաստիս սիփահիների քարտուղարության պաշտոնից հեռացնելու մասին» վերնագիրը կրող հատվածում գրում է.

«...Պետության կենտրոնից ստացվեց բարձր հրաման, որով հայտնվում էր, որ բոլոր սիփահիները եկել են պետության Ասիթանեն։ Դու էլ պետք է գաս և շարունակես քո ծառայությունը։ 997 (1588—1589) թվականի ռամազան ամսին, Քեթխուդա բեյի հետ Ասիթանե եկա և բաժանեցի Ռեշենի ռոճիկները։ Շեվվալ ամսի 25-ին, իմ քարտուղարության պաշտոնը, առանց հանցանքի և առանց պատճառի, փադիշահական հրամանով տրվում է Իբրահիմ Չելեբիին... Այդպիսի անարդարացի վերաբերմունքի շարունակումը խանգարեց պետության կարգն ու կանոնը և պետական գանձարանը գնալով դժվարին վիճակի մեջ ընկավ»։*

(էջ 258)

998 (1589) թվականի դեպքերից

Այս թվականի դեպքերի շարքում պատմագիրը հիշում է իրանցիների առաջարկը՝ հաշտության բանակցությունների համար, շեհզադե Հայդար Միրզային իբրև պատանդ ուղարկելու մասին։ Շահի հատուկ դեսպանի և մեծ շքախմբի ուղեկցությամբ, բազմաթիվ նվերներով, Հայդար Միրզան գալիս է օսմանյան բանակատեղը՝ Հասան Կալե, և հետո անցնում Ստամբուլ։ Մանկահասակ շեհզադեն Ստամբուլում ընդունվում է մեծ պատվով ու շքեղությամբ։ Նրան հատկացվում է հատուկ պալատ։

Սելանիկին գրում է, որ փադիշահական ֆերմանով, պատանդ ուղարկված շեհզադեին և Իրանի դեսպանությանը դիմավորելու համար, ինքը նշանակվում է մեհմանդար (հյուր ընդունող)։

Առանձին մանրամասնություններով նկարագրվում է Իրանի շեհզադեի և դեսպանության հանդիսավոր ընդունելությունը փադիշահի կողմից։

Պալատական հանդիսավորությունների նկարագրությամբ տարված, պատմագիր Սելանիկին անուշադրության է մատնում գլխավոր և հիմնական հարցը՝ 998 (1589—1590) թվականին, Իրանի և Թուրքիայի միջև կնքված հաշտության պայմանագիրը, որը հայտնի է Ստամբուլի պայմանագիր անունով[28]։

(էջ 259, 261, 263)

ՕՐԵՆՔԻ ՀԱՄԱՁԱՅՆ ՖԵՐՄԱՆ Է ՏՐՎՈՒՄ ԱՋԵՄԻ-ՕՂԼԱՆՆԵՐԻ ԴԵՎՇԻՐՄԵԻ[29] ՄԱՍԻՆ

Օսմանյան հնագույն սովորության համաձայն, աջեմի-օղլանների դեվշիրմեի համար բեռնակիր կենդանիներ քշող ենիչե-

* *Ռեշենի ռոճիկը՝ տե՛ս այս գլխի ծանոթ. 27։*

րիների հետ միասին, փադիշահական ֆերմանով ենիչերիների օջաղից Անատոլիա և Ռումելի ուղարկվեցին նաև խղճի տեր և նշանավոր չորբաջիներ[30]։ Երկրի ռայաներից հավաքագրվեցին ծառայության ընդունակ տղաներ, որոնք ընդունելով իսլամական հավատը, կրոնի սրբազան պատերազմներում (ջիհադ և ղազա[31]) փրկության էին արժանացել։

Ժամանակի իշխողները տղաների դեվշիրմեի գործում անխիղճ են եղել և նվերի անվան տակ շատ մեծ կաշառքներ են վերցրել. ինչպես գայլն է հարձակվում ոչխարի հոտի վրա, այնպես էլ նրանք ագահորեն հարձակվել են երկրի ռայաների վրա։ Հարուստ ռայաներից խլել են անթիվ անհամար հարստություն, իսկ աղքատ ռայաներից՝ նրանց զավակներին, քանդել են նրանց տունն ու տեղը։ Այսպես ենիչերիների օջաղի միջ մտել են օտար տարրեր՝ հրեա, գնչու, ռուս, չերքեզ։ Էթրաք խաժամուժին և այլ ստոր տարրերին դաֆթարում արձանագրելով, նրանցից մեծ քանակությամբ հարստություն են խլել, որի պատճառով լուսավոր աշխարհը խավարել է, վատագույն ապօրինությունները հետզհետե ավելացել են։

Նորին վեհություն բարձր Դերգյահին ներկայացված դիմումների հետևանքով ենիչերիների Մահմուդ աղան և Քեթխուդա բեյը պաշտոնազուրկ են արվել։

...Ռայաներից մեծ քանակությամբ ակչե առնելով, տղաների դեվշիրմեին գնացողների մեծ մասը պաշտոնազուրկ է արվել և հրաման է տրվել քննություն կատարելու համար։

Ստամբուլում իրար ետևից մի քանի հրդեհներ են[32] առաջանում և բազմաթիվ շենքեր հրո ճարակ դառնում։

Պաշտոնազուրկ Մահմուդ աղան Ստամբուլից արտաքսվում է այն կասկածի հիման վրա, որ նա է այդ հրդեհների պատճառը։

(էջ 263—264)

999 (1590) թվականի դեպքերից

ԳԵՆՋԵԻ ԻՇԽՈՂ ԿԸԶԸԼԲԱՇ ՋԻՅԱԴ ՕՂԼԻՆ ԳԱԼԻՍ Է ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՍԻԹԱՆԵՆ, ՍԱԿԱՅՆ ՋԻ ԸՆԴՈՒՆՎՈՒՄ ՈՒ ԲԱՆՏԱՐԿՎՈՒՄ Է

Սրանից առաջ Գենջեի և Ղարաբաղի իշխող Ջիյադ օղլի Մուհամմեդ խանը, որը Արաղ գետի ափին պատերազմի բռնվելով հաղթական սերդար Ֆերհադ փաշայի իսլամական զինվորների հետ, իր տրամադրության տակ եղած կըզըլբաշ զինվորների հետ պարտության և կողոպուտի էր մատնվել, այդ անիծյալը, նորից մի խումբ ավազակներ ու պոռնկորդիներ հավաքելով, եկել էր և

Գենջեի բերդը պաշարել։ Սակայն մի քանի օր տևող մարտերից հետո հազիվ էր իր գլուխը ազատել և, փախչելով, ապաստանել էր Վրաստանի երկրում՝ Լեվենդ ցեղի իշխող Ալեքսանդրեի մոտ, որտեղ բավական ժամանակ թաքնվելուց հետո, եկել էր Ասիթանե և բարեխոսական ոճով մի նամակ էր ներկայացրել։ Երբ ոչ ոք նրա երեսին չնայեց և ինքը ընդունելության չարժանացավ, ստիպված եղավ գնալ շահի որդի Հայդար Միրզայի մոտ։ Այդտեղ պնակալիզությամբ իր համար լավ պայմաններ ապահովեց։ Սակայն չկարողանալով այդ ամենը գնահատել և ունենալով իշխանության տիրանալու ցանկություն, նա նորից պետության Ասիթանե ներկայացավ և փադիշահական գահին խնդրագիր ներկայացրեց։ Երբ նրա ինքնությունը պարզվեց, 999 թվականի ռեջեբ ամսի վերջին բանտարկվեց Եդի կուլեյում[33]...

(էջ 284—285)

ՆՈՒՅՆ ԹՎԱԿԱՆԻ ԴԵՊՔԵՐԻՑ

Զիլկադե ամսի 19-ին, Շահ Աբբասի դեսպան Կարա Ահմեդ խանը գալիս է Ասիթանե, իր հետ բերելով փադիշահին ուղղված շահի նամակը։

Դեսպանը հայտարարում է, թե ինքը եկել է շահի կողմից խնդրելու, որ Ստամբուլի հաշտության պայմանագրով Թուրքիային անցած Նիհավենդի բերդը վերադարձվի Իրանին և պատանդ շեհզադե Հեյդար Միրզային նոր լալա [խնամող] նշանակվի։ Նրա խնդրանքները մերժվում են...։